

KATALOGI BIBLIOTEKI KAPITUŁY KOLEGIACKIEJ POD WEZWANIEM NAJŚWIĘTSZEGO ZBAWICIĘŁA I WSZYSTKICH ŚWIĘTYCH W DOBRYM MIEŚCIE, JAKO ŹRÓDŁO DO BADAŃ NAD KSIĘGOZBIORAMI HISTORYCZNYMI NA WARMII

Treść: — Wstęp. — 1. Kapituła kolegiacka i jej biblioteka. — 2. Katalog kromerowski. — 3. Katalog biblioteki Franciszka Ignacego Herra. — 4. Inwentarz kasacyjny Rocha Krämera. — 5. Ostatni katalog biblioteki z uzupełnieniami. — Zakończenie. — Zusammenfassung

WSTĘP

Bardzo ważnym elementem obrazu kultury umysłowej dominium warmińskiego pozostają biblioteki historyczne zgromadzone przez różne instytucje, czy osoby prywatne. Odzwierciedlają, nie tylko historię zbioru jako całości, ale w pośredni sposób prezentują zainteresowania umysłowe poszczególnych czytelników lub grup tworzących te księgozbiory. Pozwalają również na rekonstrukcję percepcji prądów umysłowych niesionych na kartach poszczególnych tomów w środowisku warmińskim. W szerszym natomiast kontekście pokazują, skąd owe idee na Warmię docierały. Biblioteki historyczne pozostają także doskonałym źródłem do badań prozopograficznych, gdyż przez analizę znaków proveniencyjnych uzupełniają wiadomości o konkretnych ludziach (czytelnikach) w dziedzinie kultury umysłowej¹.

Zagadnienie katalogów biblioteki kolegiackiej w Dobrym Mieście nie było do tej pory podejmowane w literaturze. Za podstawową pozycję uznać należy klasyczną już pozycję Anneliese Birch-Hirschfeld na temat historii kolegium w latach 1343–1811. W ustaleniach na temat zbiorów bibliotecznych na Warmii, jak też specyfiki intelektualnej diecezji warmińskiej, pomocne ukazały się także prace Teresy Borawskiej, Haliny Keferstein, Eugena Brachvogela, Franciszka Hiplera, Mariana Borzyszkowskiego i Jakuba Lichańskiego. Jednak wobec skąpości opracowań pracę oparto głównie na materiałach archiwalnych.

Najważniejszymi źródłami do poznania historii i zasobności treściowej bibliotek warmińskich pozostają same egzemplarze książkowe. To one stanowiły kolekcje odzwierciedlające zamiłowania swych twórców. To na ich kartach znajdują się zapiski proveniencyjne — obrazujące cyrkulację danego egzemplarza

¹ T. B o r a w s k a, Życie umysłowe na Warmii w czasach Mikołaja Kopernika, Toruń 1996, s. 5–17.

w środowisku czytelniczym i marginalia — zdradzające bezpośredni stosunek czytelnika do treści książki. Jedynie dzięki kontaktowi z egzemplarzem książkowym możemy uzyskać informacje pośrednie, odczytywane kontekstowo z kart książki, jej zdobień czy oprawy. Jednak rekonstrukcja bibliotek przez odnajdywanie poszczególnych egzemplarzy nie zawsze jest możliwa. W wypadku bibliotek warmińskich pracę tę uniemożliwiają szczególnie skomplikowane losy zbiorów warmińskich i ich duże rozproszenie w zbiorach bibliotecznych całego świata².

Dotarcie do egzemplarzy warmińskiego pochodzenia jest bardzo trudne. Często spowodowane jest to dużym rozproszeniem książek zaistniałym wskutek wydarzeń historycznych (wojny, zmiany granic czy przynależności państwowej), czasem jednak niemożność zapoznania się z danymi egzemplarzami wywołana jest ich zniszczeniem, pozbawieniem tomów znaków przynależności do zbiorów warmińskich, lub po prostu zacytaniem. Dlatego, poza samymi książkami, pierwszoplanową rolę w rekonstrukcji zasobów bibliotek historycznych stanowią katalogi i inwentarze biblioteczne. Są one punktem wyjścia do poszukiwań zbiorów i poszczególnych egzemplarzy, jak też obrazem tych zbiorów w czasie spisywania³. Obrazują pewien etap rozwoju księgozbiorów, ich zawartość, stan uporządkowania, a czasem nawet system działania⁴. Katalogi są również doskonałym źródłem do badań tendencji rozwojowych zbiorów. Ich ułomność polega jednak na tym, że rejestrują tylko dane techniczne egzemplarzy, nie zawierając opisu cech jednostkowych⁵. Często też tworzone są w potrzebie chwili, przez jednego użytkownika, stosującego znane tylko sobie skróty i opisy, które stają się nieczytelne dla badaczy. Mimo to są cennym źródłem do badań bibliologicznych, jak też dalszych poszukiwań zaginionych egzemplarzy, stanowiąc potencjalną listę dzieł poszukiwanych czy rejestr ubytków. Dla książek zaginionych są natomiast jedynymi śladami ich istnienia i funkcjonowania w środowisku kleru warmińskiego.

Postulowane już dawno przez badaczy bibliotek i kultury umysłowej rejestry materiałów archiwalnych i wydawnictwa źródłowe dotyczące księgozbiorów historycznych, nie doczekały się dotychczas realizacji. Biblioteki są natomiast skarbnicą wiedzy, nie tylko jako obiekt badań bibliologów, ale także badaczy umysłowości,

² T. B o r a w s k a, Dawne książki warmińskie w zbiorach bibliotek europejskich, w: W kręgu stanowych i kulturowych przeobrażeń Europy Północnej w XIV–XVIII wieku, Toruń 1988, s. 95–117; tamże zgromadzona literatura.

³ E. P o t k o w s k i, W sprawie edycji źródeł do historii książki w Polsce, Z badań nad Polskimi Księgozbiorem Historycznymi, t. VII, Badania Źródłowe, Warszawa, 1985, s. 36–37.

⁴ Por. artykuły o bibliotekach warmińskich: T. B o r a w s k a, Die Bibliothek des Franziskanerklosters in Braunsberg, *ZGAE* 49: 1999, s. 15–33; t a ż, Die Bibliothek Johannes Dantiscus, *ZGAE* 50: 2002, s. 55–61; T. B o r a w s k a, H. R i e t z, Die Bibliothek des Leipziger Professors Tomas Werner (gest. 1498) aus Braunsberg in Preussen, Uniwersytet Jagielloński, *Varia*, CCCXXX, 1995, s. 93–110; E. B r a c h v o g e l, Bibliothek der Burg Heilsberg, *ZGAE* 23: 1929, s. 274–358; L. J a r z ę b o w s k i, Księgozbiór fromborski i braniewski na tle sytuacji kulturalnej Warmii i Pomorza, *RBi* 20: 1976, z. 1–2, s. 2–23; H. K e f e r s t e i n, Biblioteka kapituły fromborskiej, *RO* 12–13: 1981, s. 49–68; J. L i c h a ń s k i, Biblioteka Collegium Societatis Jesu w Braniewie, próba charakterystyki, *SW* XXVII: 1990, s. 309–317.

⁵ Za takie uważamy: cenę zakupu, właścicieli, oprawę, zdobienia, stan zachowania, sposób, w jaki zasilila bibliotekę.

życia prywatnego i historii sztuki. Księgozbiory nie działały bowiem samodzielnie, ale każdorazowo funkcjonowały w konkretnym środowisku i tworzone były dla zaspokojenia zapotrzebowania i zamilowania konkretnych czytelników. Dlatego zadaniem, jakie postawiono przed niniejszą pracą, jest wskazanie materiałów źródłowych do dziejów biblioteki stworzonej przez Kapitułę Kolegiacką w Dobrym Mieście. Praca ta pozwoli dociec, w jakich częściach zasobu archiwalnego kapituły kolegiackiej znajdują się materiały dotyczące biblioteki. Pomoże wskazać, jaki jest stan zachowania materiałów pozwalających na rekonstrukcję biblioteki, życia umysłowego kolegium i zainteresowań jego poszczególnych członków. Uzupełni też wiadomości o funkcjonujących księgozbiorach historycznych na terenach polskich, wskazując miejsce Warmii na mapie ośrodków umysłowych Rzeczypospolitej.

Praca podzielona została na cztery części, w których, w porządku chronologicznym, zostaną omówione katalogi i inwentarze zbioru kolegiackiego. Nie jest zamiarem autora omawiać zasobności biblioteki opisanej w katalogach, ale informować, jakie źródła do badań tego zagadnienia zachowały się i jaką wartość prezentują dla badaczy. Sprawę edycji samych katalogów odłożono na czas późniejszy, gdy prowadzone prace nad rekonstrukcją historii i zasobów tejże biblioteki będą bardziej zaawansowane.

I. KAPITUŁA KOLEGIACKA I JEJ BIBLIOTEKA

Drugą — obok fromborskiej — kapitułę warmińską powołał, 17 VI 1341 roku, biskup Herman z Pragi (1338–1349). Jej pierwotną siedzibą było *miejsce w pobliżu Braniewa*, jednak 30 X 1343 roku została ona przeniesiona do Głotowa. Również tam kanonicy kolegiaccy nie rezydowali długo, bowiem w roku 1347 kapituła została translokowana do Dobrego Miasta, które stało się ostateczną siedzibą korporacji. Tam też kolegium funkcjonowało do kasaty przez rząd pruski w 1811 roku⁶.

Fundacja warmińska Hermana była jedyną tego typu na terenie państwa zakonnego. Zadaniem tego kolegium było, poza obowiązkami duszpasterskimi dla mieszczan i modłami, dostarczanie grup fachowych kadr do administrowania diecezją. Dla biskupa zaś, jako jedyne go zwierzchnika kolegium, stwarzało możliwość nagradzania zasłużonych księży godnością kanonicką⁷.

Znamienne dla warmińskiej kapituły kolegiackiej było to, że wszyscy członkowie kolegium prowadzili życie wspólne (*vita communis*) i przebywali na wzór klasztoru w Dobrym Mieście. W kapitule zasiadało dwóch prałatów: dziekan i prepozyt, zaś liczba członków kolegium wahała się od 3 do 12 osób, w zależności od możliwości finansowych korporacji. Płynność w liczbie członków spowodowa-

⁶ A. Birch-Hirschfeld, Geschichte des Kollegiatstiftes in Guttstadt 1341–1811, *ZGAE* 24: 1932, s. 273–438, 595–758; A. Bludau, Die Aufhebung des Kollegiatstiftes Guttstadt, *ZGAE* 21: 1923, s. 149–235.

⁷ J. Powierski, Początki kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście, *SW XXX*: 1993, s. 195–252.

na była również tym, że kanonie dzieliły się na rzeczywiste — uczestniczące w dochodach wspólnoty i honorowe — tytularne⁸.

Jednym z przejawów życia umysłowego kapituły była biblioteka kolegiacka. Początkowo stanowiła zbiór książek potrzebnych do sprawowania nabożeństw⁹. Z czasem jednak wzbogacała się o książki przywożone przez konfratrów z podróży na studia, legaty i zapisy testamentowe oraz podręczniki szkolne wykorzystywane w przykapitulnej szkole¹⁰. Już najstarsze zachowane statuty kapituły kolegiackiej nakazywały wręcz, by pozostawione bez testamentu książki członków korporacji przechodziły na jej własność¹¹. Libraria kolegiacka systematycznie zwiększała swój księgozbiór. W końcu XVI wieku liczyła blisko dwieście egzemplarzy. W roku 1744 zasilona została przez legat, ok. 200 tomów, kanonika Franciszka Ignacego Herra, który stał się później odrębnym zbiorem. W roku kasaty kolegiaty księgozbiór przekroczył liczbę tysiąca woluminów porządkowanych formatami. Biblioteka kolegiacka była zapomniana przez cały wiek XIX. Zainteresowanie badaczy wzbudziła ponownie w początkach XX stulecia. Dokonano wówczas jej zinventaryzowania i odrobaczenia. Niestety, dobry stan zabezpieczenia zbioru zniszczyła II wojna światowa, w czasie której został on zagrabiony i wywieziony przez żołnierzy radzieckich. Odzyskany księgozbiór pozostał jeszcze jakiś czas w Dobrym Mieście, następnie przewieziono go do składnicy zbiorczej w Olsztynie, a potem przekazano do tworzonej wówczas Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego „Hosianum”¹². Niemniej jeszcze do dzisiaj egzemplarze z dawnej biblioteki dobromiejskiej pojawiają się na rynku antykwarycznym. W roku 1990 woluminy o proveniencji dobromiejskiej pojawiły się w jednym z olsztyńskich antykwariatów i zasiłyły zbiór Biblioteki Muzeum Warmii i Mazur¹³. Wobec niedoskonałości przepisów antykwarycznych nie jesteśmy w stanie odtworzyć losów poszczególnych woluminów, ani też ich odzyskać.

Biblioteka kolegiacka mieściła się w dużej sali zachodniego skrzydła przylegającego do kościoła (tzw. *Josefkapelle*). W tymże pomieszczeniu znajdowało się archiwum kolegiackie. Sala biblioteki miała piękne sklepienie, zabezpieczona była masywnymi drzwiami. Oświetlały ją dwa duże okna.

Księgozbiór kapituły zmieniał nieustannie swą specyfikę. Początkowo służył kanonikom jako pomoc w prowadzonej przez nich działalności duchownej, administracyjnej i prawniczej, by w XVIII wieku stać się zbiorem, który wyrażał filozoficzne, historyczne i literackie zainteresowania członków kolegium.

W czasie funkcjonowania biblioteki kolegiackiej powstawała dokumentacja rejestrująca funkcjonowanie zbioru. Niestety, nie odnaleziono żadnych spisów

⁸ Tylko rezydenci członkowie rzeczywisci kapituły mieli prawo do korzystania z dochodów kolegium; por. E. P r z e k o p, Organizacja kapituły dobromiejskiej, *SW VI*: 1969, s. 35–36.

⁹ Wśród najstarszych rękopiśmiennych egzemplarzy wymienić należy powstałą między 1270–1290 rokiem i ocalałą do dzisiaj Biblię spisaną na pergaminie; AAWO, AB, H 250).

¹⁰ M. B o r z y s z k o w s k i, Szkoły diecezji warmińskiej w okresie od XIII do połowy XVI wieku, *SW II*: 1965, s. 31–63.

¹¹ CDW, IV, s. 304.

¹² Historię biblioteki WSD Hosianum przybliżył M. B o r z y s z k o w s k i, Pomoc książki i przemoc wobec książki, *SW XXXVI*: 1999, s. 86–91.

¹³ Na podstawie księgi inwentarzowej Starych Druków Biblioteki Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.

czytelniczych ani regulaminu biblioteki. W czasie kwerendy archiwalnej udało się natomiast odnaleźć cztery katalogi biblioteki należącej do kolegium kanoników. Katalogi te powstały w różnych okolicznościach, tworzone je na potrzeby inwentaryzacji dóbr kolegiackich przed wizytacjami, były wynikiem planowej akcji porządkowania zbioru bibliotecznego lub wykonane zostały przez pracowników nauki, jako odpowiedź na postulat opracowania spuścizny kulturowej regionu.

Omawiając zbiór katalogów księżnicy kolegium dobromiejskiego przybliżone zostaną cztery katalogi biblioteczne: „kromerowski” — wykonany w czasie wizytacji kanonicznej w latach osiemdziesiątych XVI wieku, „herriański” — opisujący darowiznę kanonika Franciszka Ignacego Herra na rzecz biblioteki, „inwentarz kasacyjny” wykonany przez Rocha Kråmera i katalog wykonany przez pracowników Albertyny Królewieckiej, w czasie renowacji pomieszczenia w latach 1929–1930 wraz z uzupełnieniami.

II. KATALOG KROMEROWSKI

Pierwszym znanym katalogiem, czy inwentarzem biblioteki kolegiackiej jest „Wykaz książek, spisany w latach 1572–1582, tak zwany kromerowski”. Sporządzony został z okazji wizytacji kanonicznej korporacji dobromiejskiej, wykonanej za czasów biskupa Marcina Kromera. Spis ten zachowany jest do dziś w zasobie Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, w drugim tomie księgi inwentarzowej biskupstwa¹⁴. Katalog ten został również wydany przez Franciszka Hiplera w jego pracy *Analecta Warmiensa*¹⁵.

Jest to oprawny wolumin. Niestety pierwotna oprawa zaginęła¹⁶, obecna zaś wykonana została z zielonego kartonu z płóciennymi okleinami na rogach. Księga ta nie ma kilku kart (1–8 i 11–12). Także pierwsze zachowane strony noszą ślady zalania, są naderwane i nieczytelne. Numery kart pojawiają się na stronach *recto*. Opis stanu posiadania kapituły rozpoczynały powinności kanoników względem obronności i służebności dotyczące członków kolegium. Wykaz zasobności biblioteki rozpoczyna się od karty 36. Zajmuje on zapisane dwustronnie karty 36–37. Znak karty znalazł się w górnym prawym rogu. Na środku karty został natomiast umieszczony tytuł *DE BIBLIOTHE-CA CAPITULARI*. Poniżej umieszczono napis *Catalogus Librorum*. Na pierwszej stronie zapisu każda z opisywanych książek zaczyna się od abrewiatury słowa *Item*. Twórca spisu nie stosował się do wyznaczników opisu bibliotecznego. Nie jest znana również metoda, według której spisywał książki. Możemy jedynie przypuszczać, że dokonywał spisu z naturalnego układu, według którego poszczególne prace leżały na półce. Stosował on powszechnie używane skróty (zostały one rozwinięte u Hiplera). Poniekąd zagadkowy pozostaje fakt pojawiania się książek dopisanych obok głównej osi zapisu. Wydaje

¹⁴ AAWO, BA, B1, fol. 36, 44 a.

¹⁵ F. Hipler, *Analecta Warmiensa. Studien zur Geschichte der ermländischen Archive und Bibliotheken*, ZGAE 5: 1871, s. 397–401.

¹⁶ Jeżeli przyjmujemy, że wszystkie księgi wizytacji były oprawione analogicznie to (po oględzinach pierwszego tomu) możemy przyjąć, że pierwotną oprawę stanowiła skóra związowana rzemieniami.

się to potwierdzać system ułożenia książek stosowany w czasie działalności. Podczas spisywania katalogu książki wypożyczone spływały do biblioteki, jednak nie układano ich w dowolnym miejscu, ale tam, gdzie powinny się znaleźć według przyjętego wcześniej układu¹⁷. Dlatego nie dopisywano ich na końcu, ale w miejscu, w którym je ułożono.

Nie jest natomiast znany system, według którego porządkowano książki. Nie wydaje się, by był to klucz rzeczowy, ani układ formatami książek.

Katalog jest opracowany inaczej niż przytacza go Franz Hipler. Opisując katalog podał on wszystkie zapisy w ciągu, pozbawiając je odpowiedniej logiki. Nie stosując znaków interpunkcyjnych, zachwiał nawet przejrzystość opisu poszczególnych książek. Spowodowało to, że w wydawnictwie źródłowym całkowicie pominięto fakt dopisanych w *odpowiednie miejsca* książek zwróconych do biblioteki w czasie wizytacji. Kolejnym problemem związanym z tym katalogiem jest fakt, że w czasie jego spisywania książki kolegiackie nie znajdowały się wyłącznie w pomieszczeniu bibliotecznym. Część z nich znajdowała się w kościele (zapewne w stallach kanonickich), część zdeponowana była w zakrystii, pewna grupa należała do wyposażenia poszczególnych ołtarzy. Z kart zachowanych książek wiemy również o tym, że w Dobrym Mieście funkcjonował zbiór książek administrowany przez prepozyta¹⁸. Niestety, nie potwierdza tego księga wizytacji, gdyż karta przeznaczona na opis pomieszczeń prepozyta jest pusta (widnieje tylko napis na górze strony).

Katalog ten, mimo że wydany drukiem, jest trudny do opracowania. Książki zawarte w nim oznaczone są skrótowo i w sposób znany tylko twórcy dokumentu. W opisie poszczególnych książek brak podstawowych danych pozwalających zidentyfikować dany egzemplarz. Dzieli on książki na dwie grupy — te, które przechowywane są w librarii i te, których przechowywanie wymagane jest w kościele. Świadczyło to o istnieniu w tym czasie dwóch odrębnych zbiorów¹⁹.

III. KATALOG BIBLIOTEKI FRANCISZKA IGNACEGO HERRA

Kolejne źródło stanowi *Katalog biblioteki* spisany przez kanonika Ignacego Franciszka Herra, który obejmuje jego darowiznę na rzecz biblioteki kolegiackiej²⁰. Poszyt zawierający ów katalog oprawiony jest w cielęcą skórę formatu 16,5×20 cm. Na karcie tytułowej znajduje się napis: *Laudetur Jesus Christus Amen. Inventarium ac Vicariam Herrianam in Ecclesia Collegiata Guttstadiensis fundatam, eidem Vicariae inscriptum ab Anno 1744*, zaś na drugiej jego karcie widnieje napis: *Catalogus librorum Bibliotheca Vicaria Herriana in Ecclesia*

¹⁷ Nie jest znany jednak system porządkowania książek. Brak jest przesłanek by uznać go za formatowy lub rzeczowy.

¹⁸ O istnieniu tego zbioru świadczą zapiski na kartach badanego zbioru. Na kartach poszczególnych książek z tego zbioru znajdują się napisy: *liber prepositura*. Do zbioru tego należały np. Inc. 106, 227, 194, 170, 165; (Sygnatury Biblioteki Hosianum).

¹⁹ H. K e f e r s t e i n, Biblioteka kolegiacka w Dobrym Mieście. Zarys historyczny i próba charakterystyki zbiorów od początków do 1814 roku, *SW XXX*: 1993, s. 301–302.

²⁰ AAWO, Dobre Miasto, 15.

Collegiata Guttstadiensis fundata, a me Francisco Ignatio Herr Praeposito Canonico Guttstadiensis inscriptarum ab Anno 1744.

Tytuły książek w nim zawarte spisane są formatami, co wskazuje na taki sposób ich ustawienia. Katalog ten liczy dziesięć kart i zawiera łącznie 239 pozycji, w tym *folio* 68 pozycji, *quarto* 51, *octavo* 72 oraz 48 mniejszych formatów. Część zapisów wykonano inną ręką, choć porównując charakter pisma w zapisach można stwierdzić, że głównym autorem był sam Franciszek Ignacy Herr. Dokonujący spisu, często skracał zapisy, nie podawał pełnych danych autora lub zniekształcał tytuł. Większość zapisów katalogu *herriany* została dokonana w tłumaczeniu na język łaciński, ale zaznaczano wówczas, jaki jest język oryginału. Jednym z wyróżników katalogu, zwanego *herriańskim*, jest fakt opisu opraw poszczególnych woluminów. Przy każdej z pozycji książkowych zapisano, w jaki sposób była oprawiona i sporadycznie, czy oprawa ta czymś szczególnym się wyróżniała²¹. Najczęstszym sposobem zabezpieczenia bloku książki była oprawa w jasny pergamin czy skórę, w który to sposób zabezpieczono przed zniszczeniem 114 woluminów. Tak oprawione książki oznaczano w katalogu zapisem: *pergamin albo*. Sposób ten był bardzo wygodny i popularny w całej Europie tamtych czasów, nie tylko doskonale zabezpieczał książkę przed zniszczeniem, ale również był stosunkowo tani i trwały²². Oprawa taka różniła się w sposób zasadniczy od oprawy skórzanej. Stosowano ją zazwyczaj do opraw książek użytkowych i często stanowiła swoistą kopertę na książkę²³. Osiemnaście innych opraw zostało zaznaczonych przez twórcę katalogu mianem *compactura gallica*, która to nazwa odnosiła się do opraw zwanych romańskimi. Książki oprawione w ten sposób były zabezpieczone deskami lub kartonem obciążniętym brunatną skórą ozdobioną zwykle wyciśniętymi znakami tłoków. Była to zwykle skóra cielęca lub kozła, a charakteryzowała się przede wszystkim bardzo wyraźną linią tłoków²⁴. Innym rodzajem opraw były zabezpieczenia opisane jako *papir (papyrus) turcica*, zwane obecnie orientalnymi lub islamskimi²⁵. Był to karton zabezpieczony kozłą skórą z płaskim grzbietem o wielkości równej wielkości książki. W czasach późniejszych skóra mogła być zastąpiona papierem o charakterystycznym mozaikowym wzorze. Aż 21 woluminów dobromiejskich zostało oprawionych w czerwoną skórę, 10 innych w skórę zabarwioną na czarno i jeden w oprawie o zielonym kolorze. W nielicznych przypadkach uzyskujemy informacje o dodatkowych elementach opraw, jak tłoki, kłamry, okucia czy floratury. Opis ten pozostaje dla naszych dociekań bez większego znaczenia, ponieważ książki fundacji Herra zostały z czasem wyłączone z historycznej biblioteki kolegiackiej i utworzyły własną kolekcję.

Należy wspomnieć też o samym autorze i fundatorze tego zapisu. Franciszek Ignacy Herr pochodził z Braniewa. W roku 1699 wstąpił do seminarium diecezjalnego. W roku następnym dostąpił święceń niższych, zaś w roku 1705 przyjął

²¹ H. K e f e r s t e i n, Biblioteka kolegiacka, s. 302.

²² T a ż e, Biblioteka kolegiacka, s. 308.

²³ EWK, k. 1710.

²⁴ Tamże, k. 1712–1713.

²⁵ Ten rodzaj opraw charakteryzuje się tym, że powstał przez sklejenia szeregu warstw pojedynczego papiirusu, papieru lub i pergaminu, zabezpieczanych dodatkową warstwą skóry (czasami tylko na rogach) — EWK, k. 1031.

święcenia kapłańskie. Pełnił funkcję wikariusza kapituły fromborskiej, sekretarza tego kolegium, proboszcza w Lubominie i Królewcu. W roku 1726 został mianowany i instalowany na dziekana kapituły kolegiackiej, zaś w roku 1733 mianowany prepozytem. Ufundował beneficjum Męki Pańskiej w Dobrym Mieście. Rozpoczął budowę kaplicy św. Mikołaja w Dobrym Mieście i założył Bractwo Serca Jezusowego w Głotowie. Był znanym bibliofilem i intelektualistą. Wraz z Kacprem Szymoniszem wydał *Rytuał warmiński* (1733)²⁶. Cały księgozbiór przeznaczył na rzecz kolegium kanoników, pozostawił też znaczny fundusz na funkcjonowanie biblioteki zwanej od nazwiska fundatora *Herriana*. Zbiór ten pozostawał częścią biblioteki kolegiackiej, ale na przełomie XIX i XX wieku wyłączony i specjalnie oznakowany (pieczęcią) począł pełnić funkcje biblioteki parafialnej.

IV. INWENTARZ KASACYJNY ROCHA KRÄMERA

Jeszcze jednym katalogiem biblioteki pozostaje inwentarz sporządzony przez kanonika *Rocha Krämera w roku 1814*²⁷. Spis ten to nieoprawna zszywka formatu 36×22 cm. Na karcie tytułowej znajduje się napis: *Verzeichnis in der Bibliothek des aufgehobenen Collegiatstifts zu Guttstadt befindlichen Bücher und Inventarierstücke 1814*. Zapisy tego katalogu umieszczone są jednostronnie na odwrocie pięćdziesięciu liczbowanych kart. Książki segregowane są stosownie do formatów woluminów. Ewentualne tomy rozpraw wpisywano jako oddzielne sąsiadujące ze sobą pozycje katalogu. Spis ten liczy 314 pozycji w formacie *folio*, 240 woluminów formatu *quarto*, 326 książek formatu *octavo* i 153 pozycje mniejszych formatów. Możemy zatem przyjąć, że spis ten określał 1036 woluminów, choć niewątpliwie liczba tytułów opisywanych była mniejsza. Zapisy znajdują się w tabeli. Na pierwszym miejscu znajduje się numer pozycji w danym formacie, następnie tytuł (lub charakterystyka dzieła), dwie ostatnie kolumny tabeli to miejsce i rok wydania. Mimo dobrze przygotowanego formatu opisu, autor inwentarza nie zawsze uzupełniał wszystkie pola. Jedynie w około połowie przypadków w opisie zawarto, poza autorem i tytułem, miejsce i rok wydania danej pozycji. Spis ten natomiast zarzuca dawniejsze zwyczaje opisu opraw książkowych, choć wskazuje, czy to manuskrypt, czy inkunabuł, czy innego rodzaju książka²⁸.

Autorem spisu inwentaryzacyjnego kasowanej kolegiaty był kanonik Roch Krämer. Urodził się w roku 1755 w Jezioranach. Naukę rozpoczął w Reszlu, a kontynuował u misjonarzy w Warszawie. Święcenia kapłańskie przyjął w roku 1779. Pełnił posługę w Żegotach, w beneficjum Szembeka we Fromborku i w kaplicy św. Jerzego w Lidzbarku Warmińskim. W 1788 roku został mianowany komendariuszem w Reszlu. W roku 1791 dostąpił rzeczywistej kanonii w Dobrym Mieście. W roku następnym został jej prepozytem. Jako jedyny zachował status

²⁶ SBKK, s. 61.

²⁷ AAWO, AB, II C 9.

²⁸ H. K e f e r s t e i n, Biblioteka kolegiacka, s. 302–303.

kanonika po kasacie kolegium. Pełnił funkcję likwidatora. Zmarł w Głotowie w roku 1826²⁹.

V. OSTATNI KATALOG BIBLIOTEKI Z UZUPEŁNIENIAMI

Najpełniejszym spisem książek dobromiejskich jest rękopiśmienny *Katalog der Dombibliothek zu Guttstadt*³⁰ wykonany około 1929 roku, a zawierający książki zgromadzone do tej pory przez zlikwidowaną w 1811 roku kapitułę kolegiacką i przechowywane w miejscu funkcjonowania jej biblioteki. Wykaz ten opisuje jedynie pozycje przechowywane w pomieszczeniu bibliotecznym, więc bibliotekę kolegiacką w ścisłym tego słowa znaczeniu. Nie omawia biblioteki herriańskiej, która stanowiła odrębny organizm w granicach biblioteki kolegiackiej i przechowywana była w innym miejscu. Katalog ten uzupełniony jest spisem kontroli księgozbioru przeprowadzonej 9 XI 1931 roku, gdzie wyszczególniono ubytki w księgozbiorze. Katalog ten opisany jest w specjalnie przygotowanej księdze inwentarzowej formatu A4. W poszczególnych tabelach wpisywano: numer porządkowy (*No*), autor (*Verfasser*), tytuł (*Titel*), rok wydania (*Jahr*) i wydawcę (*Verlag*), przy czym autor katalogu potraktował wydawcę jako podanie miejsca, w którym dana pozycja została wydana. Księga zawiera siedemdziesiąt sześć paginowanych wtórnie stron i dodatkowo zaopatrzona jest w niezrozumiałe dla dzisiejszych badaczy karty, na których zapisane są numery, a przy nich postawione zostały znaki, co świadczy najprawdopodobniej o przeprowadzanych kontrolach zbioru. Zbiór wyszczególniony w tym spisie został podzielony na dwadzieścia jeden działów tematycznych i zawiera 1105 książek należących niegdys do biblioteki kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście. Dział pierwszy stanowią księgi Pisma Świętego i konkordancje (pozycje 1–14), w dziale drugim spisano egzegezę (15–75), dział trzeci to homiletyka (76–225), czwarty to patrystyka (226–268), piąty teologia moralna (269–291) szósty dogmatyka, apologetyka, pisma polemiczne (292–399), siódmy — ascetyka (400–455), ósmy to teologia pastoralna (456–517), dział dziewiąty stanowi pisma podejmujące tematykę koncyliarystyczną (518–534), dziesiąty to biografie (535–546), w dziale jedenastym zawarte są pisma w haśle Kościół (547–593), dział dwunasty to historia kościelna (594–666), trzynasty to historia świecka (667–760), czternasty to geografia i demografia (761–774), piętnasty to matematyka i nauki przyrodnicze (775–818), w dziale szesnastym zawarto książki zgromadzone pod hasłem *versehedens*, co tłumaczyć możemy jako różności, czyli książki, które ze względu na swą tematykę, nie mogą zostać włączone do innych działów (819–919), kolejny dział to języki (920–955), następny, osiemnasty, dział to lektury starożytne (956–986), dziewiętnasty to filozofia (987–1011), dwudziesty zawiera pisma dotyczące teorii literatury (1012–1057). Najciekawszy jest jednak dział ostatni, ponieważ zawiera spis rękopisów w zbiorze dobromiejskim (1057–1105). Rękopisy te to nie tylko średniowieczne manuskrypty, ale także pisane przez kanoników dobromiejskich prace naukowe i teologiczne, wykorzystywane następnie przez nich w pracy duszpasterskiej.

²⁹ SBKK, s. 69.

³⁰ Katalog ów znajduje się w bibliotece WSD Hosianum w Olsztynie i jest oznaczony sygnaturą C 5202 (nr inwentarzowy 1020/88).

Katalog podaje w miarę dokładny opis bibliograficzny. Skomplikowane były powojenne dzieje tego cennego rękopisu. Po zakończeniu drugiej wojny światowej źródło to znajdowało się w zbiorach biblioteki PAN w Gdańsku, co potwierdzają pieczęcie na wewnętrznych wklejkach okładki. Dopiero w roku 1988 zasililo zbiory biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego „Hosianum” w Olsztynie.

Uzupełnieniem katalogu z 1929 roku jest *Ergänzungen zum Katalog der Dombücherei Guttstadt; 1. Autorenverzeichnis, 2. Verzeichnis der Bucheigentümer*³¹. Jest to pokłosie prac badawczych przeprowadzonych przy okazji remontu i odrobaczania biblioteki. Źródło to podzielone jest na dwie części: w pierwszej alfabetycznie wymienieni zostali autorzy książek biblioteki kapitulnej³², w drugiej natomiast przytoczone zostały nazwiska ludzi, którzy pozostawili ślady proveniencyjne na woluminach przechowywanych w dobromiejskiej księżnicy. *Ergänzungen* to zeszyt formatu A5, zawierający trzydzieści osiem foliowanych stron. W pierwszej części podane zostały nazwiska autorów poszczególnych pozycji, zaś obok nich podano numery książek według katalogu. W drugiej części przedstawiono listę osób — z ewentualnymi dodatkowymi informacjami — a obok numery książek, w których pozostawiły ślady swego czytelnictwa. Podobnie jak Katalog, zestawienia te zostały nabyte z biblioteki gdańskiej PAN. Niestety, nie udało się odnaleźć ostatniej części prac badaczy niemieckich, którym były zdjęcia inicjałów poszczególnych egzemplarzy książkowych³³.

ZAKOŃCZENIE

Bardzo ważnym elementem poznania warmińskiej kultury umysłowej w przeszłości jest rekonstrukcja dziejów i zasobności warmińskich bibliotek historycznych. Niestety, badania te są bardzo trudne. Część książek uległa zacytaniu, część została rozproszona po zbiorach całej Europy, część zaginęła lub została zagrabiona w czasie wojen przetaczających się przez te ziemie. Dlatego badania należy oprzeć również o bardzo cenne źródła pośrednie, jakimi są katalogi, inwentarze czy innego typu źródła prymarne notujące tytuły, właścicieli i cechy jednostkowe poszczególnych książek krążących w warmińskim środowisku intelektualnym.

Przedstawiony tu szkic dotyczył jednej z mniejszych, ale jednocześnie cenniejszych bibliotek warmińskich — biblioteki kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście³⁴. Przedstawiono w nim archiwalia zawierające katalogi i inwentarze dobromiejskiego zbioru, jako materiały pomocnicze do rekonstrukcji tej librarii.

³¹ Poszyt ten znajduje się w zbiorach Biblioteki WSD Hosianum w Olsztynie pod sygnaturą: IV G 7897; B 9189.

³² Autor Ludwig von Semmern nie ustrzegł się błędów, jednakże we wstępie do opracowania podkreśla przyczynkowy charakter tego opracowania i konieczność poprawy w późniejszym czasie; por. fol. 1.

³³ A. H ö n e, Das Kollegiatstiftbibliothek, jw., s. 18–19.

³⁴ Cennosc zbioru polega na tym, że posiadał on bardzo starannie dobrany profil treściowy, a sama biblioteka nie doznała uszczerbku w czasie „słynnych” grabieży szwedzkich dotyczących ziemie pruskie.

Wskazano cztery zachowane do naszych czasów opisy zasobności tego księgozbioru. Obrazują one bibliotekę w czasach renesansu (katalog kromerowski, połowie wieku XVIII (katalog Herra), początku wieku XIX (katalog kasacyjny Krämera) i w czasach współczesnych. Celem niniejszego szkicu nie była edycja źródłowa tych materiałów (którą odkładam na czas późniejszy), ale przede wszystkim informacja o wadze tego typu źródeł w wypadku braku najważniejszych — książek.

Mam również nadzieję, że zaniechane ostatnio prace nad rekonstrukcją warmińskich zbiorów historycznych, jako materiału do opracowania obrazu umysłowości „biskupiego kraiku”, dzięki tej pracy znajdą kolejnych badaczy. Prace te powinny się zacząć właśnie od rejestracji wszelkich materiałów archiwalnych opisujących zbiory i nowoczesnego skatalogowania wszystkich „warmińskich” starych druków.

**KATALOGE DER KOLLEGIATSBIBLIOTHEK DES DOMKAPITELS
UNTER DER SCHIRMHERRSCHAFT DES HEILIGSTEN ERLÖSERS
UND ALLER HEILIGEN IN DOBRE MIASTO ALS QUELLE
ZU UNTERSUCHUNGEN GESCHICHTLICHER
BÜCHERSAMMLUNGEN IM ERMLAND**

ZUSAMMENFASSUNG

Sehr wichtig für das Ergründen der ermländischen geistigen Kultur der Vergangenheit ist die Rekonstruktion von Historie und Bestand ermländischer geschichtlicher Bibliotheken. Leider stoßen solche Forschungen auf immense Schwierigkeiten. Die Bücher wurden teils zerlesen, teils in Sammlungen von ganz Europa zerstreut, teils sind sie verloren gegangen, teils während der in dieser Region tobenden Kriege geraubt worden. Deshalb sind Forschungen gleichfalls an wertvolle mittelbare Quellen anzulehnen, so an Verzeichnisse, Inventare oder andere primäre Quellentypen, die Titel, Besitzer und individuelle Merkmale einzelner Bücher angeben, die in der ermländischen intellektuellen Umwelt noch kreisen.

Die hier dargestellte Skizze betraf eine der kleineren, gleichzeitig aber wertvolleren ermländischen Bibliotheken — die Kollegiatsbibliothek des Domkapitels in Dobre Miasto. Die darin vorgestellten Archivalien mit Verzeichnissen und Inventaren der Gutstädter Sammlung dienen als Hilfsmaterialien zur Rekonstruktion dieser Bibliothek.

Ausgewiesen wurden vier auf die Gegenwart zugekommene Beschreibungen des Bestandes dieser Büchersammlung. Sie veranschaulichen den Zustand dieser Bibliothek in den Zeiträumen der Renaissance (kromerscher Katalog), der Hälfte des 18. Jahrhunderts (herrsche Katalog), des Anfangs des 19. Jahrhunderts (Krämers Kassationsverzeichnis) und der Gegenwart. Diese Skizze bezweckte nicht die Quellenausgabe dieser Unterlagen (welche später erscheinen soll), sondern vor allem die Information zur Gewichtigkeit dieses Typs der Quellen für den Fall des Mangels der wichtigsten Quellen — der Bücher.

Ich hoffe gleichfalls, dass die neulich aufgegebenen Arbeiten zur Rekonstruktion der ermländischen historischen Sammlungen, als Unterlage zur Bearbeitung des Bildes des geistigen Zustandes des „bischöflichen Ländchens”, dank dieser Arbeit neue Forscherenthusiasten finden werden. Solche Arbeiten sind eben mit der Registrierung jeder Archivalie zu beginnen, die die Sammlung nicht nur beschreibt, sondern alte ermländische Druckschriften nach neuesten Erfordernissen katalogisiert.